

Зв'язок образів батьків і політичних авторитетів у дітей та молоді

Марина Дроздова,

викладач кафедри соціальної та практичної психології
Чернігівського державного педагогічного університету
ім. Т. Шевченка

Стаття присвячена дослідженню проблеми зв'язку батьківських образів з образами політичних лідерів у дітей та молоді. Наводяться результати теоретичного аналізу концепцій західних (передусім, американських) дослідників стосовно цього питання. Аналізуються механізми відтворення батьківських образів в уявленнях дітей та молоді про політичних лідерів.

Постановка проблеми

На переконання більшості дослідників, сім'я є основним агентом політичної соціалізації дитини. Саме тому не випадковим видається те, що проблема сприймання політичних авторитетів тісно пов'язана з проблемою уявлень про батьківські авторитети.

Вперше на існування зв'язку між сприйманням дітьми батьків і представників влади звернув увагу ще Ж.-Ж. Руссо. Він вважав, що сім'я – це „прообраз політичних суспільств, правитель – подоба батька, народ – дітей...” [4, с. 199].

У психології цей зв'язок досліджувався у межах психоаналізу. Так, З. Фрейд зазначав, що особистості батьків лежать в основі таких образів, як імператор, король, королева, тобто символів влади [5; 6]. У праці „Психологія мас і аналіз людського Я” дослідник вказував, що ставлення віруючих до Бога, як і солдатів до полководця, нагадує їх ставлення до батька. Батько для них, починаючи з дитинства, уособлює і повагу і страх одночасно („Вождь маси – все ще праотець, до якого всі сповнені страху...”) [8, с. 467]. У праці „Тотем і табу” З. Фрейд повторив думку про обумовленість ставлення людей до свого владаря дитячими орієнтаціями на батька, однак це стосувалося давніх народів і невротиків [7; 8]. Теза про те, що велика людина уподібнюється до батька і, приймаючи на себе роль Над-Я, стає тим авторитетом, заради якого люди йдуть багато на що, звучить також у іншій праці З. Фрейда – „Людина Мойсей і монотеїстична

релігія” [9].

Розвинув думку З. Фрейда німецький психоаналітик В. Райх. Швидко поширення та вкорінення в Німеччині фашистського режиму учений пояснював тим, що в патріархальних німецьких сім'ях виховання спрямовувалося не лише на повагу до батька, а й на авторитетне ставлення до всіх начальників, зокрема представників влади [3].

На відміну від В. Райха, А. Адлер вважав, що дитина сама у віці 4 - 5 років шукає у своєму оточенні найсильнішу особистість і створює з неї взірець, розцінюючи наслідування їй як мету. Це може бути батько чи мати, якщо остання виявиться сильнішою особистістю. Отже, у цей період відбувається формування прототипу (ранній варіант особистості, що уособлює мету). Такий прототип, на думку А. Адлера, може обумовлювати подальшу поведінку дитини та її сприймання інших людей [1].

Французький соціолог Г. Тард писав: „...батько є і завжди буде першим владарем, першим священиком, першим зразком для сина. Будь-яке суспільство... починається з цього” [2, с. 224].

Найактивніше проблему зв'язку батьківських образів з образами політичних лідерів почали вивчати у другій половині ХХ століття західні, передусім американські, науковці. Недостатнє вивчення цього питання вітчизняними вченими пояснюється теоретико-методологічною основою західних досліджень, які базувалися переважно на психоаналітичних концепціях.

Зважаючи на вище зазначене, доцільно здійснити теоретичний аналіз зарубіжних досліджень щодо проблеми зв'язку образів батьків і політичних лідерів. Це і є **метою цієї статті**. **Об'єктом** дослідження є образи політичних лідерів, а предметом – зв'язок образів батьків та політичних лідерів у дітей і молоді.

Результати теоретичного аналізу

Американські дослідники Д. Істон і Дж. Денніс у 1960-х роках висловили припущення, що основу наших пізніших політичних переконань становлять загальні (а не власне політичні) настановлення, джерела яких треба шукати в дитинстві, і які обумовлюються типом сім'ї, досвідом взаємодії з владою батька або вчителя. Дослідники стверджували, що саме цей досвід визначає подальше ставлення громадянина до влади в державі. Зокрема, якщо дитина виросла в сім'ї з авторитарними батьками, то в майбутньому це може сформувати її ставлення до глави держави чи президента, який посідає у свідомості особистості те місце, яке колись посідав її батько. Опитування 12 тисяч американських дітей продемонструвало високу оцінку ними представників влади – президента і поліціанта, а також символів національної політичної системи – прапора і гімну. Звідси було зроблено висновок, що на ранньому етапі розвитку дитини формується дифузна підтримка системи, її психологічне прийняття людиною [10; 11; 19].

Загалом результати досліджень Д. Істона, Дж. Денніса, Р. Хесса, Дж. Торні, Ф. Грінштейна показали, що в основі атитюдів стосовно президента лежать атитюди, які спочатку спрямовувалися на інші авторитетні постаті (батьків). Зокрема, дослідження цих науковців продемонстрували, що з формуванням у дітей знань про президента образ останнього набуває схожості з наявним у дітей образом батька. Про існування зв'язку між образом батька і президента свідчить також те, що позитивний образ останнього у дітей не пов'язується з конкретною особистістю. Однак, як з'ясували Д. Істон і Р. Хесс, діти сприймають образ президента не стільки з позиції реального батька, а скоріше з позиції ідеальних батьків [13; 20]. Хоча інші дані вказують на існування схожості між оцінками саме реальних батьків і політичного лідера [12].

Варто також зазначити, що, згідно з Д. Істоном і Р. Хессом, зв'язок між образами батьків і політичних лідерів у дітей обумовлюється низкою чинників, зокрема віком: з дорослішанням діти знаходять більше відмінностей між батьками і політичним лідером (таблиця 1). Частково такі результати, на думку науковців, можна пояснити розвитком розумових здібностей дітей у процесі дорослішання, а отже й розумінням відмінностей у ролях, які виконують батько і президент. Частково це може пояснюватися і впливом соціалізаційних процесів [13; 15]. Тим часом, схожість між образами батьків і президента у дітей молодшого шкільного віку дослідники пояснюють психологічною потребою цих дітей в авторитетах, уособленням яких є батько і президент [15].

Таблиця 1

Особливості сприйняття образів політичного лідера і батька дітьми різного віку

(за Р. Хессом і Д. Істоном, 1960)

Параметри оцінки образів	Оцінка	Групи піддослідних дітей, %		
		Учні 2-го класу	Учні 5-го класу	Учні 8-го класу
Як тяжко працює батько у порівнянні з президентом	Тяжче	4	2	9
	Як і президент	67	62	45
	Менш тяжко	29	36	46
Чесність батька у порівнянні з президентом	Чесніший	8	4	3
	Як і президент	88	92	93
	Менш чесний	4	4	3
Доброзичливість батька до інших людей у порівнянні з президентом	Більша	33	68	64
	Як і у президента	55	26	21
	Менша	10	6	16
Рівень знань батька у порівнянні з Президентом	Знає більше	4	2	26
	Як і президент	71	56	41
	Знає менше	26	43	55

Ідеї, схожі з положеннями американських дослідників, можна знайти і в доробку деяких європейських учених, зокрема – французького соціального психолога С. Московічі. Він розглядав сім'ю як колиску підкорення, підґрунтя влади. На його думку, батьки навчають дітей жестам і правилам наслідування, навичкам конформності; виробляють у дітей потребу в слухняності. Все це призводить до того, що діти спрямовують увагу на першого зустрічного, аби його авторитет дозволив йому бути прикладом. Вивчаючи психологію мас, учений стверджував, що ця психологія зробила батька прообразом будь-якого типу вождя, ключем до почуттів, які ми відчуваємо до них [2].

Варто зазначити, що деякі науковці (як вітчизняні, так і західні) не погоджуються з концепцією Д. Істона – Дж. Денніса. Так, указувалося, що вони не враховували низки факторів, зокрема соціально-економічного статусу опитаних. Висловлене цими дослідниками припущення знаходить підтвердження лише у представників середнього класу, тоді як у дітей та підлітків з неблагополучних районів з високим рівнем безробіття політична картина світу зовсім інша [11].

Критика теорії Д. Істона і Дж. Денніса щодо того, що сім'я є прототипом інших авторитетів, знайшла відображення і в працях таких американських науковців, як Д. Ярош, Х. Хірш і Дж. Флерон. Отримані ними результати свідчать, що на побудову образу політичного лідера впливає не те, який батько, а сам факт його існування. На їхню думку, те, що порушена сімейна структура (відсутність батька) негативно впливає на політичний розвиток дітей, не є очевидним. Поряд з тим, у сім'ях, де є батько, існує взаємозв'язок між сімейними і дитячими політичними цінностями та настановленнями, а там, де батька нема, такий взаємозв'язок слабо виражений. Крім того, дослідники встановили, що в групі дітей з наявністю батька кореляція між оцінками образу батька і образу президента була статистично недостовірною. Отже, робити однозначний висновок, що образ батька впливає на образ президента, на думку науковців, немає підстав (**таблиця 2**) [18].

Дослідження Д. Яроша, проведені серед учнів 4-х – 8-х класів, показали, що між досвідом взаємодії дітей з батьками та їх орієнтаціями на політичні постаті існує лише незначний взаємозв'язок. Натомість було виявлено статистично достовірну кореляцію між батьківськими покараннями і дитячою тривожністю; між тривожністю і авторитаризмом; між авторитаризмом і приписуванням сили, могутності президенту. Отже, дослідник показав, що дитячі емоції стосовно президента значною мірою обумовлюються виробленою у них тривогою та авторитаризмом. Однак зв'язку між рівнем тривоги дітей та їх схильністю позитивно сприймати президента виявлено не було (**схема 1**) [17].

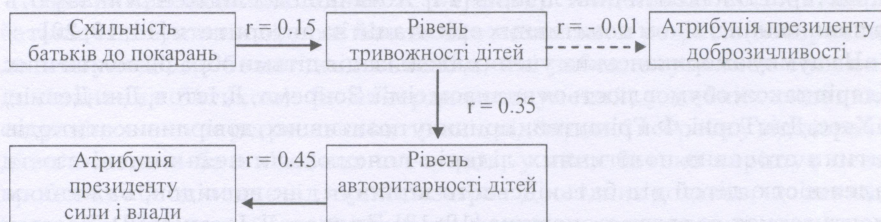
Таблиця 2

Зв'язок між оцінками дітьми сімейних авторитетів і сприйняттям політичного лідера (за Д. Ярошем, Г. Хіршем, Ф. Флероном, 1968)

Характеристика сімейних авторитетів	Політичні настановлення дітей	Рівень кореляції	Значущість
Оцінка доброзичливості батька до інших	Оцінка доброзичливості президента до інших	0.05	$p > 0.05$
Оцінка батьківських знань	Оцінка знань президента	0.02	$p > 0.05$
Загальна оцінка батька як особистості	Загальна оцінка президента як особистості	0.05	$p > 0.05$
Наявність батька у родині	Оцінка важкості праці президента	- 0.08	$p < 0.05$
	Оцінка чесності президента	- 0.09	$p < 0.05$
	Оцінка доброзичливості президента	- 0.12	$p < 0.05$
	Оцінка знань президента	- 0.23	$p < 0.001$
	Загальна оцінка особистості президента	0.00	$p > 0.05$

Схема 1

Модель зв'язку батьківського виховання та сприйняття дітьми постаті президента (за Д. Ярошем, 1967)

Інший американський дослідник, Дж. Девіс, передумовою політичної ідентифікації дитини з батьками вважає те, що вони є основними і найбільш ранніми джерелами задоволення базових потреб дитини. Ідентифікація дитини з батьком більшою мірою, ніж з матір'ю, може пояснюватися як культурними, так і органічними причинами (батько, як правило, є типовим прикладом авторитету в сім'ї). Саме тому батько стає для дитини прототиповою авторитетною постаттю і, таким чином, слугує відправним моментом дитячих поглядів на політичні авторитети [12].

Як показують результати досліджень ряду науковців, зокрема Д. Істона і Р. Хесса [15], серед особливостей сприймання дітьми політичних лідерів значне місце посідає їх ідеалізація (таблиця 3).

Таблиця 3

Особливості ідеалізації політичного лідера дітьми різного віку
(за Р. Хессом та Д. Істоном, 1960)

Параметри оцінки образів	Оцінка	Групи підслідних дітей, %		
		Учні 2-го класу	Учні 5-го класу	Учні 8-го класу
Як тяжко працює президент у порівнянні з іншими людьми	Тяжче	72	72	79
	Як і інші	20	28	17
	Менш тяжко	8	0	3
Чесність президента у порівнянні з іншими людьми	Чесніший	86	55	52
	Як і інші	14	45	48
	Менш чесний	0	0	0
Доброчливість президента до інших людей у порівнянні з іншими	Більша	76	77	45
	Як і у інших	22	19	55
	Менша	2	4	0
Рівень знань президента, у порівнянні з іншими людьми	Знає більше	74	70	86
	Знає так само	24	28	9
	Знає менше	2	2	5

Отримані дані дозволяють побачити, що навіть з дорослішанням (у 14 - 17 років) у дітей зберігається ідеалізована й романтизована оцінка окремих характеристик політичних лідерів [13]. Хоча інші дослідження вказують на зменшення з віком позитивних орієнтацій на авторитети [14; 19; 20].

На думку американських учених, ідеалізація дітьми образів політичних лідерів також обумовлюється впливом сім'ї. Зокрема, Д. Істон, Дж. Денніс, Р. Хесс, Дж. Торні, Ф. Грінштейн причину позитивних, довірливих атиюдів дитини стосовно політичних лідерів пояснювали незахищеністю та залежністю дітей від батьківського впливу і, як наслідок, бажанням адаптуватися до свого становища [12; 13]. Згідно з Д. Істоном і Р. Хессом, серед дітей найбільш поширені дві форми адаптації (реакції на батьківський авторитет): 1) бунт, агресія, недовіра (реакції, характерні для меншої кількості дітей); 2) ідеалізація батьківського авторитету, що дозволяє дитині боротися зі страхами, тривогами, пов'язаними з відчуттям залежності від батьків (притаманна більшості дітей). Використання другої тактики призводить до того, що потенційно загрозливі постаті перетворюються на захисників. Таким чином, попри те, що з часом дитина може вивчити вади, слабкі сторони авторитетних постатей, вона все ж збереже схильність до їх ідеалізації [13].

На думку Ф. Грінштейна, існування позитивних атиюдів стосовно політичних лідерів частково може пояснюватися прагненням батьків захищати дітей від жорстокої реальності дорослого політичного світу, а частково – тенденцією дітей створювати у своїй свідомості позитивну картину світу [12; 14].

Отже, у сім'ї формуються не лише перші політичні уявлення.

Усвідомлення ролі батьків (особливо батька) призводить до розуміння дитиною необхідності існування авторитетів, у тому числі й політичних. Оскільки для дитини батьки є первинними авторитетами, за їх подобою вона конструює образи вторинних авторитетів (політичних лідерів), часто переносячи на останніх власне ідеалізоване ставлення до батьків.

Хоча Д. Істон і Дж. Денніс підкреслювали існування зв'язку між образами батьків і політичних лідерів, вони не називали конкретні механізми відтворення батьківських образів в уявленнях дітей і молоді про політичних лідерів. На нашу думку, цими механізмами можуть бути певні захисні механізми (перенесення, заміщення, регресія, ідентифікація), описані З. Фрейдом. Підтвердження цього можна знайти у працях деяких західних дослідників. Так, у американській науці було розроблено модель перенесення міжособистісних відносин (Interpersonal Transfer Model), сутність якої полягає в тому, що досвід, отриманий дитиною вдома, слугує основою для пізніших взаємин, очікувань і стилів поведінки. Прихильність до сімейних цінностей діти пізніше переносять на соціальний рівень, тобто на ставлення до влади, держави, суспільства [16]. Зокрема, американські дослідники Р. Доусон і К. Превітт розглядали міжособистісне перенесення як один з основних способів політичного навчання. На їхню думку, цей процес включає два моменти: 1) наявність загальної схильності; 2) перенесення на політичний об'єкт [21].

Американський дослідник Р. Реннекер тенденцію ототожнювати батьків і політичних лідерів пояснював механізмом регресії (повернення до минулого, до безпечних взаємин, які забезпечувалися сильним домінантним батьком). Як стверджував учений, у певних складних ситуаціях виникає регресивна активація підсвідомої потреби у відтворенні давніх дитячо-батьківських стосунків, у яких батько вирішує певні проблеми або захищає від якихось загроз. Дослідник додавав, що завжди певна кількість людей сприйматиме кандидатів у президенти через призму їх регресивних потреб у захисті й допомозі [22].

До речі, результати клінічних досліджень свідчать, що регресія як механізм сприймання політичних лідерів (демонстрація раніше сформованих настановлень до авторитетів) зустрічається частіше під час особистісних або соціальних криз [14].

Дослідники Р. Хесс і Дж. Торні припустили, що звеличення дітьми політичних лідерів відбувається за допомогою такого захисного механізму, як ідентифікація з агресором [20]. Однак на думку інших науковців (Р. Мерельман), психоаналітичні механізми задіяні у процесах політичної соціалізації не більше, ніж інші механізми [20].

Висновки

1. Результати досліджень ряду американських науковців (зокрема Д. Істона, Дж. Денніса) продемонстрували існування зв'язку між образом батька і президента. Причому, згідно з одними даними, діти сприймають

образ президента з позиції ідеальних батьків, згідно з іншими – з позиції реальних батьків.

2. Деякі науковці розкритикували концепцію Д. Істона і Дж. Денніса про зв'язок образів батьківських та політичних авторитетів. Згідно з їх дослідженнями, між оцінками цих образів існує статистично недостовірна кореляція. Інші результати показали існування лише незначного зв'язку між досвідом взаємодії дітей з батьками та їх орієнтаціями на політичні постаті.

3. Дослідження деяких вчених вказують на ідеалізацію дітьми політичних лідерів. Це обумовлюється впливом сім'ї, за одними даними, зберігається у підлітковому та ранньому юнацькому віці, а за іншими – зменшується з дорослішанням дітей.

4. Деякі дослідники намагалися виявити механізми зв'язку образів батьківських і політичних авторитетів у дітей та молоді. Причому увага акцентувалася на психоаналітичних механізмах, таких як перенесення, регресія та ідентифікація з агресором. Однак є науковці, що вважають: психоаналітичні механізми задіяні у процесах політичної соціалізації не більше, ніж інші механізми.

Література:

1. **Адлер А.** Наука жить. Пер. с англ. и нем. – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.
2. **Московичи С.** Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Пер. с фр. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
3. **Райх В.** Психология масс и фашизм: Пер. с нем. – СПб. – М.: АСТ „Университетская книга”, 1997. – 380 с.
4. **Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. – М.: КАНОН – пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.
5. **Фрейд З.** Вступ до психоаналізу: Пер. з нім. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
6. **Фрейд З.** Очерки по психологии сексуальности / Пер. с нем. – Харьков: Фолио, 1999. – 381 с.
7. **Фрейд З.** Тотем и табу / Пер. с нем. М. В. Вульфа. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 256 с.
8. **Фрейд З.** Психология масс и анализ человеческого Я // Фрейд З. Психоаналитические этюды / Пер. с нем. – Мн.: ООО „Попурри”, 2003. – С. 422 – 480.
9. **Фрейд З.** Человек Моисей и монотеистическая религия // Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура / Сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича. – М.: Ренессанс, 1991. – 296 с.
10. **Шестопад Е. Б.** Личность и политика. – М.: Мысль, 1988. – 203 с.
11. **Шестопад Е. Б.** Политическая психология // [http://www.gumer/info/bibliotek_Buks/Psihol/Shestop/02.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Shestop/02.php)
12. **Davies J.** The Family's Role in Political Socialization // Annals of the American Academy of Political and Social Science. – 1965. – Vol. 361. – pp. 10

- 19.

13. **Easton D., Hess R.** The Child's Political World // *Midwest Journal of Political Science*. – 1962. – Vol. 6, No. 3. – pp. 229 - 246.

14. **Greenstein F.** The Benevolent Leader: Children's Images of Political Authority // *The American Political Science Review*. – 1960. – Vol. 54, No. 4. – pp. 934 - 943.

15. **Hess R., Easton D.** The Child's Changing Image of the President // *Public Opinion Quarterly*. – 1960. – Vol. 24. – No. 4. – pp. 632 - 644.

16. **Hess R. D., Torney J. V.** The Development of Political Attitudes in Children. – Chicago: Aldine Pub. Co., 1967. – 290 p.

17. **Jaros D.** Children's Orientations Toward the President: Some Additional Theoretical Considerations and Data // *The Journal of Politics*. – 1967. – Vol. 29, No. 2. – pp. 368 - 387.

18. **Jaros D., Hirsch H., Fleron Jr. F.** The Malevolent Leader: Political Socialization in An American Sub-Culture // *The American Political Science Review*. – 1968. – Vol. 62, No. 2. – pp. 564 - 575.

19. **Koeppe S.** Children and Compliance: A Comparative Analysis of Socialization Studies // *Law & Society Review*. – 1970. – Vol. 4, No. 4. – pp. 545 - 564.

20. **Merelman R.** The Adolescence of Political Socialization // *Sociology of Education*. – 1972. – Vol. 45, No. 2. – pp. 134 - 166.

21. **Thomas D.** Psychodynamics, Symbolism, and Socialization: „Object Relations” Perspectives on Personality, Ideology, and Political Perception // *Political Behavior*. – 1979. – Vol. 1, No. 3. – pp. 243 - 268.

22. **Wasby S.** The Impact of the Family on Politics: An Essay and Review of the Literature // *The Family Life Coordinator*. – 1966. – Vol. 15, No. 1. – pp. 3 - 24.